

A stylized black and white graphic of a globe, showing the continents of Europe and Africa. The globe is partially obscured by the text 'STUDIA GEOHISTORICA'.

STUDIA
GEOHISTORICA

NR 05|2017 ROCZNIK HISTORYCZNO-GEOGRAFICZNY

STUDIA GEOHISTORICA. Rocznik historyczno-geograficzny

Redakcja

Bogumił Szady (redaktor naczelny), Beata Konopska,
Tomasz Panecki, Mateusz Zawadzki, Tomasz Związek (sekretarz redakcji)

Redakcja działu Atlas Fontium

Arkadiusz Borek, Marek Stoń

Redakcja językowa i korekta

Konrad Byzdra

Tłumaczenia

Hanna Grygielska-Michalak, Julia Szotysek, Paweł Kucypera, Karolina Frank, autorzy

Rada Naukowa

Zdzisław Budzyński (Rzeszów), Andrzej Janeczek (Warszawa), Tomasz Jurek (Poznań),
Keith Lilley (Belfast/Wielka Brytania), Andrew Pernal (Brandon/Kanada), Tadeusz Siwek (Ostrawa/Czechy),
Rostysław Sossa (Kijów/Ukraina), Grzegorz Strauchold (Wrocław), Robert Šimůnek (Praga/Czechy)

Recenzenci tomu 5

Katarzyna Błachowska, Hennadij Boriak, Jarosław Centek, Robert Ištók, Andrzej Janowski, Tomasz Jaszczóft,
Jolanta Korycka-Skorupa, Elżbieta Kowalczyk-Heyman, Jerzy Łojko, Henryk Olszar, Marta Piber-Zbieranowska,
Zbigniew Podgórski, Małgorzata Rutkiewicz-Hanczewska, Marek Sobczyński, Izabela Sołjan, Michał Targowski,
Michał Zwierzykowski

Redakcja map

Tomasz Panecki, autorzy

Adres Redakcji

Zakład Atlasu Historycznego
Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk
Rynek Starego Miasta 29/31
00-272 Warszawa

Strona internetowa

studiageohistorica.pl

Wersja drukowana (papierowa) jest wersją pierwotną rocznika *Studia Geohistorica*

Współwydawcy rocznika

Polskie Towarzystwo Historyczne, Instytut Historii Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II

Rocznik wydawany pod patronatem Komisji Geografii Historycznej przy Polskim Towarzystwie Historycznym

Projekt okładki: Jacek Młodożeniec

Ilustracja na okładce: fragment *Mapy topograficznej wojskowej i statystycznej części Wielkopolski [...]*,
skala: ok. 1:75 000, 1807–1812, Archiwum Państwowe w Poznaniu (sygn. M.w.36), Biblioteka Raczyńskich
w Poznaniu (sygn. M II 797)

Skład i łamanie: Konrad Byzdra

© Copyright by PTH & KUL

ISSN 2300-2875

Nakład 130 egz.

Warszawa 2017

Spis treści • Contents

Tradycje geografii historycznej • Traditions of historical geography

Stanisław Arnold

Geografia historyczna, jej zadania i metody (Wstęp)

(uwagi wstępne: Tomasz Siewierski, opracowanie: Marcin Morawiec) 7

Jan Śniadecki

O Mappie Krajowej

(uwagi wstępne: Beata Konopska, opracowanie: Michał Bąk, Beata Konopska) 20

Artykuły • Articles and theses

Tomasz Związek, Tomasz Panecki

Osadnictwo ołęderskie w badaniach nad rekonstrukcją szesnastowiecznego zalesienia
na przykładzie okolic Nowego Tomysła

The Usage of 18th c. Dutch-type Settlement in the Context of Afforestation Reconstruction

for Early Modern Times on the Example of Nowy Tomysł Vicinities 29

Kamil Nieścioruk

Z problematyki kartograficznej wizualizacji danych historycznych
na przykładzie zachodniogalicyskich cmentarzy wojennych

Cartographic Visualisation of Historical Data

on the Example of the Western Galicia War Cemeteries 63

Zbigniew Babik

W obronie kartografii. Polemika wokół lokalizacji i identyfikacji jezior luboskich

In Defense of Cartography. A Polemic over Localization and Identification of Lubosz Lakes 79

Alexey A. Frolov

Creating Large-Scale Historical Maps in Russian Historiography (20th–21st Centuries).

Methodical Approaches

Tworzenie wielkoskalowych map historycznych w rosyjskiej historiografii XX i XXI w.

Aspekty metodyczne 94

Ewelina Siemianowska

O przewłokach raz jeszcze

Once more on the Subject of Portages 115

Henryk Rutkowski

Granica mazowiecko-litewska między Wizną a Grodnem z 1358 r.

The Mazovian-Lithuanian Border between Wizna and Grodno from 1358 140

Elżbieta Kowalczyk-Heyman

Średniowieczne i wczesnonowoczesne młyny ziemi liwskiej (Młyny na Czerwonce)
Medieval and Early Modern Times Mills of the Liw Area (Mills on the River Czerwonka) 156

Agata Mirek

Female Orders and Congregations in Poland in the 19th and 20th Centuries
Zakony żeńskie na ziemiach polskich w XIX i XX wieku 176

Piotr Eberhardt

Polskie Imperium Słowiańskie według map Stanisława Wendekera z 1939 r.
i Konfederacji Narodu z 1941 r.
The Polish Slavonic Empire according to the Maps of Stanisław Wendeker of 1939
and the Confederation of the Nation of 1941 190

Atlas Fontium

Atlas Fontium
(Marek Stoń) 201

Ewa Kobylińska

Admisje notarialne w diecezji płockiej u schyłku średniowiecza
Admissions of Notaries Public in the Diocese of Płock in the Late Middle Ages 204

Recenzje i omówienia • Reviews and discussions

O rzece i wodzie w życiu codziennym człowieka średniowiecza, red. S. Moździoch, K. Chrzan,
Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku
i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2015 (Spotkania Bytomskie VIII)
(Rafał Kubicki) 223

Urszula Sowina: Water, Towns and People. Polish Lands against a European Background
until the Mid-16th Century, Frankfurt am Main 2016
(Katalin Szende) 226

Archeologie a letecké laserové skenování krajiny / Archaeology and Airborne Laser Scanning
of the Landscape, ed. M. Gojda, J. John i in., Plzeň 2013
(Grzegorz Szalast) 234

Joanna Plit: Krajobrazy kulturowe Polski i ich przemiany, Instytut Geografii i Przestrzennego
Zagospodarowania im. Stanisława Leszczyckiego PAN, Warszawa 2016 (Prace Geograficzne, 253)
(Jan A. Wendt) 240

Edward Brooke-Hitching: The Phantom Atlas. The Greatest Myths, Lies and Blunders on Maps,
SIMON & Schuster, London i in. 2016
(Lucyna Szaniawska) 243

Słownik wsi śląskich w średniowieczu, vol. 1: Powiat lubiński, red. Dominik Nowakowski, authors: Dagmara Adamska, Agnieszka Latocha, Dominik Nowakowski, Aleksander Paroń, Marcin Siehankiewicz, Robert Sikorski, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2014 (Joachim Stephan)	249
Bożena Degórska: Transformacja krajobrazu wschodnich Kujaw w kontekście zmian użytkowania ziemi i osadnictwa (1770–1970), Instytut Geografii i Przestrzennego Zagospodarowania PAN, Warszawa 2016 (Urszula Myga-Piątek)	252
Janusz Szyszka: Formowanie i organizacja dóbr monarszych w ziemi lwowskiej od połowy XIV do początku XVI wieku, Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla Polskiej Akademii Nauk, Societas Vistulana, Kraków 2016 (Maiestas – Potestas – Communitas, 5) (Bohdan Smereka)	260
 <i>Komunikaty i sprawozdania • Communiqués and reports</i>	
Interdyscyplinarne Seminarium Naukowe „Młyny wodne w dorzeczu dolnej Wisły od początku XIX do początku XXI wieku” – Toruń, 26 maja 2017 r. (Dariusz Brykała)	275
Konferencja naukowa „Współczesne badania geograficzno-historyczne krajobrazu kulturowego” – Łódź, 22–23 czerwca 2017 r. (Łukasz Musiaka)	277
„Kartografia wojskowa krajów Młodszej Europy XVI–XX wieku”. XXX Ogólnopolska Konferencja Historyków Kartografii – Toruń–Grudziądz, 13–15 października 2016 r. (Jerzy Ostrowski)	282
II międzynarodowa interdyscyplinarna konferencja naukowa z cyklu „Wieś Zaginiona” pt. „Wieś miniona, lecz obecna: ślady dawnych wsi i ich badania” – Chorzów, 16–17 listopada 2016 r. (Jarosław Suproniuk)	287
XX Międzynarodowa i Ogólnopolska Konferencja Onomastyczna „Onomastyka – Neohumanistyka – Nauki Społeczne” – Kraków, 21–23 września 2016 r. (Michał Gochna)	295
39. Ogólnopolska Konferencja Kartograficzna „Wizualizacja kartograficzna w nauce i praktyce” – Zwierzyniec, 26–28 września 2016 r. (Kamil Nieścioruk)	297
Tematyka historii kartografii na konferencji kartograficznej w Zwierzyncu w dniach 26–28 września 2016 r. (Lucyna Szaniawska)	299

Spis treści

Seminarium „Historia środowiskowa. Teoria i praktyka” – Warszawa, 23 listopada 2017 r. (Michał Słomski)	304
--	-----

Pro memoria

Andrzej Tomczak (1922–2017)	307
-----------------------------------	-----

* * *

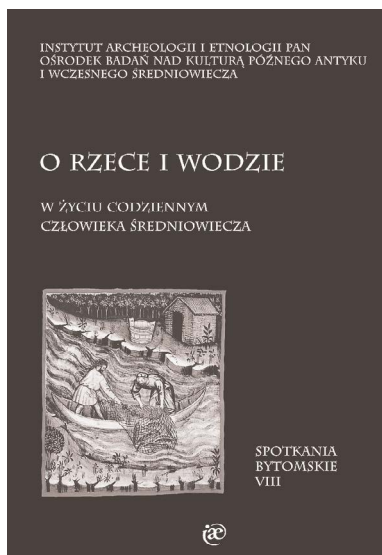
Instrukcja dla autorów • Guidelines for Authors	309
---	-----

O rzece i wodzie w życiu codziennym człowieka średniowiecza,

red. S. Moździoch, K. Chrzan, Instytut Archeologii i Etnologii PAN, Ośrodek Badań nad Kulturą Późnego Antyku i Wczesnego Średniowiecza, Wrocław 2015

(Spotkania Bytomskie VIII), ss. 168 + 21 map, 7 il., 6 fot., 2 schematy, 4 wykresy

Omawiana w niniejszym tekście praca powstała w związku z tematem przewodnim VIII Spotkań Bytomskich – problemem rzeki i wody w życiu człowieka średnio-

wiecza. Publikacja składa się z dziesięciu studiów napisanych przez archeologów i historyków, które poprzedzone zostały wstępem autorstwa jednego z redaktorów, Wojciecha Moździocha (s. 7–11), w syntetycznej formie przedstawiającym treść kolejnych wystąpień.

Scharakteryzujemy krótko główne tezy poszczególnych studiów. Całość otwiera artykuł Jette Anders i Eike Gringmuth-Dallmer pt. *Gewässerfunde als Zeugnisse für das Alltagsleben am Fluss* (s. 13–27). Na wstępie Autorzy przedstawili problemy metodyczne związane z interpretacją znalezisk w rzekach (niem. *Flussfunde*), odwołując się również do prowadzonej w niemieckiej literaturze dyskusji na temat terminologii stosowanej odnośnie do

tej kategorii źródeł. Przykłady zaczerpnięto m.in. z pracy magisterskiej Jette Anders, poświęconej znaleziskom z okresu słowiańskiego w północno-wschodnich Niemczech. W podsumowaniu wskazano na potrzebę dalszych badań, szczególnie obszaru dolnej Odry. Podstawowym problemem pozostaje interpretacja poszczególnych znalezisk, np. broni – czy jest ona świadectwem toczonych walk, czy też ma raczej związek z praktykami kulturowymi (s. 24–25).

W kolejnym studium, zatytułowanym *Rola rzek w krajobrazie przyrodniczo-kulturowym* (s. 29–51), Wojciech Chudziak przedstawił problem roli źródeł rzek jako miejsc o silnym znaczeniu symbolicznym i sakralnym, determinujących model osadniczy, w którym źródła miały stanowić punkt centralny. Ten sam schemat osadnictwa Autor dostrzegł w wielu punktach Pomorza (mikroregiony osadnicze wokół źródeł Parsęty, Regi, Radwi, Gwdy i Brdy). Jego charakterystycznym elementem jest wyspa na jeziorze, gdzie lokalizowano miejsce kultowe. Łączono ją z lądem za pomocą mostu, a w pobliżu zakładano cmentarzyska (s. 44). Zdaniem Autora wyspa była wielofunkcyjnym centrum, którego szczególna rola wynikała z postrzegania jej w kategoriach kosmologicznych.

W studium zatytułowanym *Symboliczna funkcja Wisły w starożytności i we wczesniejszym średniowieczu* (s. 53–60) Przemysław Urbańczyk omówił wzmianki na temat Wisły w tekstach Autorów starożytnych i wczesnośredniowiecznych. Podkreślił przy tym, że z początkowo granicznej rzeki zmieniła ona swe znaczenie pod koniec I tysiąclecia, stając się wówczas

synonimem całego obszaru położonego pomiędzy Karpatami a Bałtykiem (s. 57). Funkcję identyfikacyjną straciła w drugiej połowie X w. Autor odrzuca interpretacje opowiadające się za istnieniem plemienia czy też państwa Wiślan, przyjmując, że znane od dawna wzmianki źródłowe są tylko wskazówkami geograficznymi, pozbawionymi jakiegokolwiek konotacji etnicznej.

Okresu późnego średniowiecza dotyczy studium Elżbiety Kowalczyk-Heyman pt. *Rzeki – granice naturalne czy sztuczne?* (s. 61–76). Odwołując się do własnych badań nad sposobem wyznaczania i opisem granicy mazowiecko-krzyżackiej w XIV i XV w., Autorka wskazuje, że zasadniczo rzeka pełniła funkcję scalającą, a nie rozdzielającą osadnictwo. Ta druga rola przypadła jej, gdy miała szerokie zabagnione doliny lub gdy otaczały ją rozległe bagna (s. 63). W związku z tym granica polityczna oparta na rzece była sztuczna. Nie wskazywała ona naturalnej granicy osadniczo-etnicznej, lecz była wykorzystywana jako najwygodniejszy element topografii do poprowadzenia granicy politycznej. Szereg szczegółowych ustaleń Autorki dopełniają zamieszczone kartogramy, ilustrujące warianty przebiegu granicy mazowiecko-krzyżackiej między ujściem Wincenty a Łekiem i Biebrzą oraz między Pisą a Wisłą i Biebrzą.

Okresowi wczesnośredniowiecznemu poświęcony jest artykuł Tadeusza Baranowskiego *Komunikacyjna rola Prosny we wczesnym średniowieczu* (s. 77–92). Omówiony został w nim związek znalezisk monet arabskich z funkcjonowaniem szlaku wodnego oraz rola rzeki Prosny jako nie tylko drogi transportu, ale także wyznacznika dla przebiegu szlaków lądowych. Autor podkreślił też wpływ zmiany warunków wodnych i podniesienia poziomu wód na lokację nowego miasta Kalisza w innym miejscu niż starsze osadnictwo.

W tekście zatytułowanym *Łąd i ziemia nad Wartą* (s. 93–111) Michał Brzo-

stowski przedstawił rozważania dotyczące roli warunków naturalnych (w tym rzek) w kształtowaniu osadnictwa nad środkową Wartą. Wskazał przy tym na szereg czynników determinujących rozwój lub regres poszczególnych ośrodków miejskich, ze szczególnym uwzględnieniem grodu w Łądzie. Przedstawione rozważania o przemianach osadniczych nie zostały ograniczone do okresu średniowiecza, lecz sięgają XVIII w.

Inny charakter ma studium autorstwa Anny B. Kowalskiej pt. *Ryby i ludzie. Udział rybołówstwa w życiu gospodarczym wczesnośredniowiecznego Szczecina na podstawie źródeł archeologicznych* (s. 113–126). Odwołując się do bardzo szczegółowych analiz zebranego materiału (narzędzia do połowu i szczątki ichtiologiczne), wskazała ona na rolę rybołówstwa w życiu mieszkańców Szczecina i zachodzące w tym zakresie przemiany. W zachowanym materiale dominują przedmioty łączone z połowami określanymi jako zespołowe. Analizy zgromadzonego materiału wskazują, że między końcem XII a początkiem XIII w. zmieniły się preferencje odnośnie do gatunków ryb, co znalazło odbicie w zachowanych elementach sprzętu rybackiego. To ostatnie może zaś wskazywać na zmiany w systemie połowów (s. 122).

Formę szczegółowego studium przypadku ma również opracowanie Anny Tyniec pt. *Rola rzeki w funkcjonowaniu i przetrwaniu elementów wczesnośredniowiecznej osady w Brzeziu koło Niepołomic* (s. 127–141). Autorka interpretuje jeden z odnalezionych obiektów mieszkalnych jako budynek łaźni. Ciekawym znaleziskiem jest również studnia datowana na połowę VIII w. (naprawiana ok. 825 r.). Omawiana osada istniała do połowy XI w., gdy została opuszczona po podniesieniu się poziomu wód gruntowych.

Próbie syntezy własnych badań historycznych nad rolą rzeki w życiu miasta podjęła Urszula Sowina. W artykule pt. *Rzeka i miasto w późnym średniowieczu*

i we wczesnej nowożytności (s. 143–154) Autorka kreśli uwagi na temat znaczenia rzeki dla rozwoju handlu, rzemiosła i napędu urządzeń przemysłowych, odwołując się przy tym do przykładów z ziem polskich i Europy Zachodniej. Wskazując na Wrocław, podkreśla znaczenie dostępu do rzeki i dobrych warunków hydrograficznych jako czynników sprzyjających rozwojowi rzemiosła, a przykładem Płocka ilustruje sytuację odwrotną – problemy z dostępem do wody skutkujące niedorozwojem rzemiosła w mieście.

W ostatnim tekście, zatytułowanym *Excrevit habundanter aqua. Rzeki i strumyki w średniowiecznej historiografii śląskiej* (s. 155–168), Wojciech Mrozowicz dokonał analizy średniowiecznych źródeł śląskich pod kątem opisu sieci hydrograficznej. Jak zauważył, najczęściej informacje na temat rzek służyły podaniu lokalizacji opisywanych wsi i dóbr. Rzeka pojawia się też w kronikach jako bariera, którą trzeba przekroczyć w trakcie działań wojennych i na której budowane są mosty. Kronikarze wspominali o nich jako o zagrożeniu, odnotowując sumiennie informacje o kolejnych powodziach. Wzmiankowali też uszkodzenie stawów

rybnych, nadmiar wody bądź jej brak. O rzece była też mowa w kontekście budowy i użytkowania młynów. Generalnie jednak na kartach kronik odnotowywano je rzadko, przeważnie wtedy, gdy dochodziło do katastrof.

Podsumowując, należy podkreślić różnicowanie tematyczne prezentowanych studiów. Obok prac dążących do syntetycznego ujęcia podjętej problematyki mamy tu szereg studiów analitycznych, zwłaszcza bazujących na materiale archeologicznym. Prawie wszystkie artykuły zaopatrzone w liczne kartogramy i rysunki, a kilka – w barwne fotografie, które dobrze uzupełniają wywody Autorów. Czytelnik otrzymał przegląd kierunków badań prowadzonych przez poszczególnych Autorów, choć czasem jedynie na marginesie innych prac. Dotykają one większości najważniejszych zagadnień związanych z funkcjonowaniem wody i rzeki w życiu człowieka średniowiecza. Oczywiście zbiór ten nie wyczerpuje wszystkich aspektów wspomnianej problematyki, czym tylko potwierdza potrzebę prowadzenia dalszych, odpowiednio zaplanowanych badań realizowanych wspólnie przez specjalistów z różnych dziedzin. ■

Rafał Kubicki
(Gdańsk)